

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ

Завршни рад

Југословенска демократска Лига 1918-1919.

Ментор:

Проф. др Мира Радојевић

Студенткиња:

Тијана Матовић ИС14/54

Београд, септембар 2020.

Садржај:

Предговор.....	4
1. Увод.....	6
2. Чланови Ј. Д. Лиге уписани до 15. јануара 1919. у Женеви и Паризу и о њеним члановима.....	6
3. Привремена правила Југословенске демократске лиге.....	10
3.1. Програм.....	10
3.2. Организација.....	12
4. Поводом оснивања Југословенске демократске лиге.....	14
4.1. Иван Мештровић: <i>У нове видике</i>	14
4.2. Љуба Михајловић: <i>Прве бриге</i>	15
4.3. Др Живан Спасојевић: <i>Савремено право и држава</i>	15
4.4. Милан Ћемерикић: <i>Из сопствених искустава</i>	15
4.5. Милош Савчић: <i>Потреба материјалне културе</i>	16
4.6. Реч уредника Југословенске Демократске Лиге: <i>Наши задаци и делокруг рада</i>	17
4.7. Јован Цвијић: <i>О програму Југословенске Демократске Лиге</i>	18
4.8. Др Божидар Марковић: <i>Унутрашње уређење Југославије</i>	19
5. Југословенска Демократска Лига кроз преписку њеног главног Одбора.....	21
5.1. <i>О реферату Боже Марковића</i>	24
6. Преокрет очекивања у Лиги.....	28
7. Прилози из Прогласа „Југословенска демократска лига“.....	30
7.1. Развој једне идеје.....	30
7.2. Порука др Анте Трумбића.....	32
7.3. Говор др Вој. Вељковића.....	34
7.4. Неколико мисли Милана Прибићевића.....	35
7.5. Југословенски Одбор.....	36

7.6. Ј. Д. Лига у јавности.....	38
8. Закључак.....	39
9.Извори и литература.....	40

Предговор

Југословенска демократска лига 1918-1919. као тема проучавања сложена је за истраживање, првенствено због тога што се знатан део историјских извора налази изван Србије. У српској историографији није довољно обрађена, а привлачила је пажњу само ретких историчара. Уз то, због краткотрајног трајања ЈДЛ често се сматра да њено постојање није оставило дубљи траг у нововековној националној историји.

Као важан извор за писање овог рада користили смо први број истоименог часописа, својеврсну програмску брошуру - *Југословенска Демократска Лига*, Женева 1919. У њему се могу наћи готово сви подаци о ЈДЛ, информације о оснивачима, програму и организацију, потом текстови њених оснивача и сећања других личности. Иако одштампан у само једном броју, из тог је разлога незаобилазан.

Што се других извора тиче, за ову тему корисне су заоставштине Љубомира Стојановића и Јована Цвијића, похрањене у Архиву САНУ, које садрже преписку чланова ЈДЛ и друге прилоге, махом програмског карактера. Својеврсни изворни значај имају и дела савременика, попут Лазара Марковића у чијој се књизи *Jugoslovenska drzava i hrvatsko pitanje (1914-1929)* у поглављу о Југословенској демократској лиги могу пронаћи критике њеног рада. Претпоставља се и да је он аутор критичке брошуре *Југословенска демократска лига, неколико речи о њеном циљу и програму* (Женева 1919), потписане псеудонимом *Spectator*. Велику важност имају и дела савременика: Милана Грола (*Две године заблуде и лутања*) и Божидара Марковића *Кораџи ка народном споразуму*).

У српској историографији се овом темом највише бавила Мира Радојевић, најпре у књизи *Научник и политика, политичка биографија Божидара В. Марковића (1874-1946)*, у којој је приказала идеје и делатност овог научника и политичара, иначе једног од оснивача Југословенске Демократске Лиге. Иста ауторка објавила је још неколико мањих радова у којима је анализирала ЈДЛ и рад појединих њених чланова, нарочито Јована Цвијића и Милана Грола. Осим ње, ове су се теме дотицали Бранислав Глигоријевић и Љубинка Трговчевић. Од хрватских историчара први чланак о ЈДЛ написао је Константин Бастаић.

У уводу рада дат је кратак преглед историјата Југословенске демократске лиге; други део посвећен је њеним најзначајнијим члановима и њиховом деловањима, трећи део

тзв. привременим правилима у коме се налазе потпоглавља о њеном програму и организацији. Четврто поглавље посвећено је „речима“ њених оснивача, а састоји се од потпоглавља у којима се налазе њихова оригинална сведочења. Пета целина даје увид у преписку чланова ЈДЛ, у шестој се тумачи преокрет очекивања чланова Лиге, док се седма целина састоји од прилога из Прогласа и потпоглавља која представљају обраћање будућим читаоцима и члановима.

Циљ овог рада био је да осветли мање познат историјски проблем и укаже на сложеност расправа о уређењу прве југословенске државе.

1. Увод

Југословенска демократска лига није потрајала дуго, па се може чинити да је њен краткотрајан век био готово безутицајан. Њено постојање било је кратко, али је у идејном смислу било веома важно, без обзира на то што те идеје нису доживеле реализацију. Светозар Прибићевић је у једном интервјуу отуда истакао: „У осталом имао сам прилике да се уверим да многе личности које фигурирају као потписници програма те Лиге, нису били обавештени о овом дијелу програма, него су само мислиле да се ту ради тек о једном просвјетном друштву без икаквих политичких тенденција. Кад су прочитали програм Лиге и сами су били изненађени његовом садржином.“¹

Лига је имала многе чланове, разних профила, које је држала на окупу ка заједничком циљу, тежећи стапању Срба, Хрвата и Словенаца у једну целину. Њени чланови се позивају на самосталност, једнакост, безбедност и спокојство. Желели су организовану демократску државу, која је морала имати добру економију, здравство, просвећеност и културну равнотежу, како би оправдала положене животе.

Југословенска демократска лига определила се за државно уређење и средње решење између централизма и федерализма. Под централизмом требало је успоставити парламент који би био заједнички, а у чијој би надлежности били: спољна политика, међународни уговори, војска, финансије, царине, монополи, новац, заједничка банка, железнице, сувоземни и водени путеви, грађанско, казнено и трговачко законодавство.²

2. Чланови Ј. Д. Лиге уписани до 15. јануара 1919. у Женеви и Паризу и о њеним члановима

Чланови ЈДЛ, основане у новембру 1918. године у Паризу били су:

Александар Арнаутовић, професор.

Алија Казалић, чиновник Банке.

1 Л. Марковић, *Југословенска држава и хрватско питање (1914-1929)*, Загреб 1935, стр. 76.

2 М. Радојевић, *Научник и политика, Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874-1946)*, Београд 2007, стр. 306.

Анте Трумбић, адвокат и народни посланик.

Богдан А. Борђевић, писар суда.

Богумил Вошњак, доцент Универзитета.

Божидар Влајић, линансијент права.

Др Божидар Марковић, професор Универзитета.

Боривоје Раденковић, сликар.

Бранимир Петровић, сликар.

Вељко Петровић, књижевник.

Васа У. Јовановић, индустријалац.

Др Густав Грегорин, адвокат и нар. посланик.

Динко Тринаестић, адвокат и нар. посланик.

Драгољуб Јоксимовић, судија и нар. посланик.

Драгољуб Павловић, професор Универзитета и нар. посланик.

Драгомир Иконић, уредник часописа *La Patrie Serbe*.

Драгомир Стефановић, оп. министар СХС у Лисабону.

Душан Васиљевић, адвокат.

Др Ђорђе Ђурић, доцент Универзитета.

Др Ђорђе Јовановић, шумар, инжињер.

Ђорђе Радуловић, окружни шумар.

Ђура Паунковић, директор ос. друштва *Росије*, председник српских *Сокола*.

Др Живан Спасојевић, доцент Универзитета.

Др Иван Гмајнер, адвокат.

Иван Меистровић, скулптор.

Др Илија Шуменковић, секретар посланства у Паризу.

Јован Бањанин, публицист и бив. нар. посланик.

Јован Томић, професор у Ђевђелији.

Јоза Кљаковић, сликар.

Др Јован Цвијић, професор Универзитета.

Др Јулије Газари, адвокат и нар. посланик.

Др Коста Јовановић, секретар Тргов. Коморе.

Коста Кумануди, професор Универзитета.

Др Коста Стојановић, нар. посланик и бив. министар.

Коста Спасојевић, окружни деловођа.

Др Лујо Војновић, публицист, бив. министар.

Љуба Михајловић, бив. посланик Србије у Вашингтону.

Милан Грол, управник Народног Позоришта.

Др Милан Марковић, нар. посланик, директор Грађанске Банке.

Др Милан Милојевић, оп. Министар СХС у Хагу.

Милан Ракић, оп. министар СХС у Копенхагену.

Милан Чемерикић, професор и публицист.

Др Миливој Јамбришак, лекар.

Милорад Драшковић, адвокат и нар. посланик.

Милош Савчић, инжењер и бив. министар.

Милутин Ковачић, индустријалац.

Миодраг Ристић, професор.

Михаило Драгићевић, директор Пром. Банке.

Михаило Тадић, председник првост. Варошког суда у Београду.

Никола Митковић, председ. Општине у Пироту.

Никола Стојановић, адвокат и нар. посланик.

Др Пера Коњевић, лекар.

Др Пера Слечевеић, књижевник.

Радослав Агатоновић, професор и нар. посланик.

Др Риста Митковић, лекар.

Стеван Аћимовић, адвокат.

Стеван Павловић, секретар посланства у Паризу.

Стеван К. Христић, композитор.

Др Тихомир Ђорђевић, доцент Универзитета.

Урош Теодоровић, хемичар.³

Оснивачи Лиге били су југословенски опредељени политичари и научници, међу којима је било самосталних радикала (самосталаца) и чланова Југословенског одбора. Најпознатији члан Лиге био је Јован Цвијић, а од самосталаца Милан Грол и Божидар Марковић.⁴ Привремени Главни одбор чинили су: Др Јован Цвијић (председник), Др Никола Стојановић и Др Иван Лорковић (потпредседници), Др Божа Марковић (референт за публицистику), Љуба Михајловић (референт за организацију), Др Иван Гмајнер и Др Перо Слеччевић (секретари), Др Јулије Газари (благајник), Милан Грол (уредник издања Лиге), Др Густав Грегорин, Др Миливој Јамбришак и Јован Бањанин (чланови Управе).⁵

Оснивачи Лиге су желели да њено чланство буде бројније, и богатије људима интелектуалног, моралног и политичког ауторитета, који се нису морали слагати у свему.⁶ „Не треба да Вам нарочито помињем да поштујемо свачије политичко уверење“, рекао је Никола Стојановић у писму Љуби Стојановићу, „и да уласком у Лигу нико не губи своју политичку индивидуалност. Ми тражимо само честите и напредне људе“.⁷ Овакав избор сарадника и учесника био је наставак жеља изречених током рата да све буде почето изнова, са некомпромитованим личностима и на демократским темељима. Веровали су да добар почетак отвара врата бољој будућности.⁸

Милан Грол посебно је молио Јована Цвијића да утиче на интелектуалце млађе генерације, које је требало навикавати на демократски политички рад, јер су они били будућност земље. *Ја Вас молим, нарочито лично Вас*, говорио је, *да призовете млађе људе. Шта је са осталим доцентима*, упитао је и потом објашњавао зашто толико

3 Југословенска демократска лига-I, Женева 1919. стр. 29.

4 М. Радојевић, *Демократска странка и југословенска идеја*, „Историја 20. века“, бр.2/1995, стр. 10.

5 Југословенска демократска лига-I, Женева 1919. стр. 2.

6 М. Радојевић, *Научник и политика*, стр. 307.

7 Писмо од 5. Јануара 1919 (Архив САНУ, Заоставштина Љ. Стојановића, 14.048/6).

8 М. Радојевић, *нав. дело*, стр. 307.

инсистира на што бројнијем чланству: *А. Арнаутовић је употребљив, нарочито као послен и вредан. Можда би чак Ибровац окуражио се? Иконића треба такође. Ако је ко од млађих до сад био слабији, њихове способности треба мање строго гледати но грехове великих који су непоправими. Ја ћу одавде тражити потпис Ракића Милана, Милојевића и Милана Гавриловића из Атине. Хоћете ли Драг. Стефановића? У узаној партији не бих желео те људе слабе кичме, али у великом савезу група до Конституанте (у коме радимо са Агатоновићем и другима) не смемо бити одвећ искључиви. Довољно је да су пристојни људи и да усвајају борбу за оне принципе који су судбоносни. Не треба заборавити да је ово савез група и људи солидарних у основним идејама. Из њега ће се потом, надајмо се, развити бар једна већа група, а оно што се диференцира у специјалним питањима, изиће ће бар школовано у основним идејама и научено на начелнији рад. Зато ја нисам против уласка у Лигу и људи с којима не рачунам на доцнији интимни или бар солидарни рад, али чију сарадњу (само од чистих имена) у борби за постављање народног здравог поретка сматрам као помоћ која није за одбацивање. Од оних који воде и који су интимније везани идејама зависиће ко ће водити ствар и дати јој печат.*⁹

3. Привремена правила Југословенске демократске Лиге

3.1. Програм.

Циљ Југословенске демократске Лиге био је да ради на потпуном стапању Срба, Хрвата и Словенаца у културно-националну целину да њиховом заједничком снагом развија југословенску културу, и да живот нове државе стави на чисто демократску основу.¹⁰

1. Према томе Југословенска Демократска Лига ће се трудити да се развија југословенска национална свест у најширим слојевима, и да се живот Срба, Хрвата и Словенаца стално упути заједничком идеалу.

9 Писма из Женева од 3. јануара 1919 (исто, Заоставштина Ј. Цвијића, 13.484/279-II)

10 Југословенска демократска лига, Привремена правила (исто, 14.460-III-B-101)

2. Заједничка држава створена је вољом и пристанком свих делова југословенског народа, па ће се, доследно томе, и руководити начелом народног самоопредељења. Против ограничавања народне воље Лига ће се борити у свим питањима јавног живота.

Југословенска Уставотворна Скупштина мора бити прави израз ничим неограничене народне воље. Она ће квалификованом већином створити устав, који ће бити темељ целом државном животу, извор и утока свих власти и права у држави. У новој држави треба централизовати све што представља стожере државе и интересе целине. Треба установити један заједнички парламенат који одређује правац свих заједничких послова, у које природно спадају: спољна политика и сви међународни уговори, војска, финансије за покриће заједничких трошкова, царине и монополи, један новац, заједничка банка, грађанско, трговачко и казнено законодавство. За ове послове постоји заједничка влада. Остало би оставило појединим крајевима, како би се самостално развијали према својим посебним потребама.

3. Југословенска Демократска Лига ће радити на сабирању и на кооперацији народних снага и извора а борити се против претераног индивидуализма и разбијености духовне и привредне. Она ће помагати развитаку радних и стваралачких снага. Радиће да буду организовани и заштићени продуктивни слојеви, економски слаби. Стараће се о просвешћивању широких маса. Радиће да се поштују политичка и верска убеђења. Ограничавајући сада програм на ово неколико начела, Лига ће га допунити и даље развијати према потребама јавног живота и питањима која он изазове. Због проблема насталих ратом Лига ће настојати: 1) да се рестаорација југословенских земаља врши правилно према стварној штети и потреби; 2) да се праведно реши инвалидско питање; 3) да се држава стара о народном здрављу, а посебно о неговању и подизању деце, за што је у првом реду потребна сарадња просвећеног женског света.¹¹

Читањем програма Југословенске демократске Лиге долази се до закључка да је она једна политичка странка, због тога што ће радити на томе да *живот наше нове државе стави на чисто демократску основу*. Овакву работу имале су политичке странке, сматрао је Лазар Марковић.¹²

11 Југословенска демократска Лига, *Привремена правила*, свеска бр. 1

12 Spectator, *Југословенска демократска лига*, Женева 1919, стр. 6.

3.2. Организација.

Организацији рада је посвећивана велика пажња, те је у разрађивана у програмским документима у којима је, између осталог, речено и следеће:

1. Како би овај програм био изведен Југословенска Демократска Лига ће тежити да постане организација која обухвата све делове поменутих народа. Одмах се организује, у јавности ће одмах развити свој програм, а у духу својих начела утицаће у изборној пропаганди за Конституанту.

Лига ће основати свој орган и издаваће га, уз именовање уредника *Главни Одбор*. У Главном Одбору ће се развијати начела Лиге, а он ће бити и слободна трибуна за дискусију о свим осталим националним питањима. Наиме, поред овог органа, Лига ће издавати према потреби и друге публикације.

2. Чланови Југословенске Демократске Лиге су редовни, почасни и савезни. Дужност редовног члана је да у духу начела Лиге учествује у националном и политичком раду. Обавеза редовног члана Лиге је да плаћа чланарину пет динара годишње.

Савезним члановима Југословенске Демократске Лиге постају оне југословенске организације које најаве да примају њена начела и које Главни Одбор прими у чланство. Чланови могу бити и политичке групе. У дужности савезних организација спадају: одбрана начела Лиге, као и помоћ Лиге морално и материјално, па зато свака савезна организација има права да на седнице Главног Одбора шаље једног који том приликом има право гласа. Која год величина савезне организације била, она се увек рачунала као један члан. Њено право је давање и писмених предлога Главном Одбору, који се рачунају као савет. Почасне чланове Главни Одбор може именовати само оне који се лично буду показали заслужним за југословенску ствар, без обзира јесу ли они Југословени или не. Југословенском Демократском Лигом управљају: Скупштина, Главни Одбор и Надзорни одбор.¹³

¹³ Нав. дело, *Привремена правила*, свеска бр 1.

Скупштине ће се одржавати редовно и ванредно. Редовне се сазивају сваке године по једном, за редовне опште послове и примање извештаја од старих Одбора као и за бирање нових. Ванредне скупштине сазива Главни Одбор по потреби. Да се промене правила потребно да за то гласају две трећине присутних редовних чланова.

Главни Одбор бираће се на годину дана. Састоји се од председника, два подпредседника, два секретара, главног благајника, референта за организацију, референта за публицистичку акцију, уредника издања Лиге и још неколико чланова.

Председник или подпредседници, кад су његови заменици, имају право и дужност представљати Лигу, те да сазивају седнице Главног Одбора и да одређују дневни ред. Секретари воде записник Главног Одбора, као и његову преписку. Благајник ће водити рачуне Лиге и управљаће имањем према одлукама Главног Одбора. Референт за организацију бринуће се о оснивању Одбора *Лиге* у покрајинама и о ширењу њеноме у споразуму с Главним Одбором. Референт за публицистичку радњу организоваће ту радњу. У органу или органима Лиге, он је посредник између његових уредника и Главног Одбора. Други чланови Главног Одбора вршиће послове који буду били потребни према приликама. Надзорни Одбор састоји се из три члана: председника, подпредседника и секретара. Он надзира благајну Лиге и врши улогу суда у случају несугласица и тужби између појединих чланова, између разних одбора, или у случају жалбе неког члана против пододбора или Главног Одбора, а све у питањима рада Лиге. Први Главни Одбор бирају оснивачи и објављују га једновременно с прогласом програма Лиге. За преглед рачуна привременог Главног Одбора прва скупштина бира три члана. Обласни Одбори и месни Пододбори су права тела Лиге по појединим местима и областима. Број њихових чланова одређивао се према потреби. За вођење рада они добијају упутства од Главног Одбора. Редовне, почасне и савезне чланове они могу само предлагати на одобрење Главном Одбору. Имају право да у Главни Одбор шаљу свога делегата који у том случају има право гласа. Такође, они сазивају локалне скупштине *Лиге* и друге састанке, радећи у духу начела Лиге, и о свему томе обавештавају Главни Одбор (накнадно или претходно) преко референта за организацију. Онај ко приложи своту од 10-500 динара назива се прилагач Лиге, од 500-2000 динара добротвор, а 2000 динара, или пак више велики добротвор Лиге, и добија диплому Лиге. Никакав прилог сам по себи не даје право на чланство у Лиги, ни редовно, ни почасно, ни савезно. Уколико се Југословенска Демократска Лига распадне, о

њеном наследству решаваћескупштина коју за то треба да сазове Главни Одбор, обавестивши три месеца раније све пододборе, поверенике и савезне организације.¹⁴

Према мишљењу Константина Бастаића, Југословенска демократска Лига била је организована по угледу на француску Грађанску лигу, која је била основана 1918. године, на подстицај професора Ернеста Дениа. Њен циљ био је васпитни и патриотски, требало је да јача грађанску дисциплину и међукласну солидарност ради снажења народне одбране у сукобу са Немачком. Инсистирањем на солидарности свих Француза, без истицања класних и других разлика, требало је уз то паралисати утицај револуционарних догађаја у Русији, који су деловали на француско становништво, посебно на радништво. Ово ипак упућује на могуће француске утицаје и сличности међу два лигама, нарочито ако се узме у обзир да су српски и југословенски интелектуалци били под јаким утицајем унапређених европских идеја тога доба. Са професором Дением одржавана је стална веза, а неких сличности има и у програмским одредницама. Поред свега тога, сигурно је да се у женевским, париским, српским и југословенским круговима о потребама *концентрације народних снага* говорило много пре оснивања Југословенске демократске лиге.¹⁵

4. Поводом оснивања Југословенске Демократске Лиге.

4.1. Иван Мештровић: *У нове видике*

Иван Мештровић југословенску државу види као највеће дело које је дотадашњи народ учинио. Књижевници и уметници одавно су се zaloжили за његово остварење. По њему, на ред су дошли људи од науке, јер уметници дају стваралачки покрет, док мислиоци конструишу. Он упозорава да се не треба обазирати одакле неко долази, већ куда иде. *Неће бити паињака ни ловишта на сутрашњој земљи, а нада све неће бити гробља. Све ће се претворити у ораницу и виноград, јер сутрашња војска неће ни гладних, ни просјака ни милостиње. За том војском неће бити коморе. За заједничку трпезу мораће свак са собом донијети свој хљебац и своје вино. Неће бити мјеста за трпезом за оне који не донесу собом. Зато оримо и сијмо да и наша жетва приспије на вријеме.*¹⁶

¹⁴ Исто, стр. II

¹⁵ М. Радојевић, *нав. дело*, стр. 305-306.

4.2. Љуба Михајловић: *Прве бриге*

Чланови ЈДЛ су сматрали да је њихово јединство могуће само на основици чисто демократског уређења. Научени искуством руских управника да је аутократизам разорио њихову државу, а империјализам Пруске довео немачки народ до ивице пропасти, упозоравали су Југословене да морају створити државу на принципима савремене демократије, у којој ће народна воља, изражена на начин и кроз органе који ће бити одређени од Конституанте, бити суверена. Љуба Михајловић ово види као једини пут до јединства, а да би се створили чврсти темељи државе, у томе морају учествовати сви елементи, и стваралачки и продуктивни. Грађанска равноправност морала је бити загарантована, као и потпуна слобода штампе, збора и договора. Само слободно јавно мњење може бити контрола политичких и административних управљача, те може спречити протекционизам и увлачење неспремних радника у државне послове. Назив будуће државе Срба, Хрвата и Словенаца не треба утврђивати све до Конституанте, а на конференцији мира треба да изађу као Држава Југословена, да као Југословени бране границе свог народа. Коначан назив државе остаће да се одреди на Конституанти.¹⁷

4.3. Др Живан Спасојевић: *Савремено право и држава*

По мишљењу Живка Спасојевића, разлике које су постојале између појединих делова народа су стварне чињенице о којима се морало водити рачуна. Њих тек године могу искристалисати, и стога с времена на време треба поновити истину: заблуда је веровати да је држава све и да се са организацијом државе по једном у напред смишљеном плану може постићи идеал. Још опаснија заблуда би била: хтети механички применити оно што је вредело и достојало за један хомогени део народа и у једном истеклом периоду, на све и различите делове народа, и у једном потпуно новом времену.¹⁸

16 Проглас Југословенска Демократска Лига, Поводом оснивања Југословенске Демократске Лиге. Свеска I, стр. III

17 Л. Марковић, *нав. дело*, стр. 71-72.

18 Југословенска Демократска Лига, *исто*, стр. VI

4.4. Милан Чемериќић: *Из сопствених искустава*

Милан Чемериќић је сматрао да су се Југословени у новој држави налазили пред још сложенијим проблемима. Војводина, Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Далмација и Црна Гора, улазе у састав заједничке националне државе. Векови су пак учинили државе учинили различитим, свака је имала своју историју, а неке чак и засебне државне организације. Верски, политички и културни утицаји разнолико су деловали на њихово становништво, тако да су се и навике народне, као и менталитети, морали моделирати према њима. Западне југословенске покрајине имале су, поред политичких уредаба, своје школе, своје Универзитете и своје Академије, па је цео склоп њиховог живота био, а и морао бити различит. Реално схватање југословенског народа намеће отуд свим јавним радницима задатке који нису ништа мање значајни и крупни од задатака изграђивања југословенске државе према спољном свету. Уједначавање одозго, онако како се почело у малом обиму граница Старе Србије и Македоније показало се колико вреди. Будућност југословенске нације која зависи од темеља које буду поставили њиховој државној згради, налажу им да избегавају нове експерименте.¹⁹

4.5. Милош Савчић: *Потреба материјалне културе*

Милош Савчић у свом прилогу програмској дискусији уједињење у заједничку демократску државу види као највеће народно дело у историји. Након народног и државног уједињења настали су радови око уређења и организације политичког живота, а затим велики проблеми који су се тicali привреде, финансија, индустрије, саобраћаја, здравства и свих других великих проблема који су очекивали младу државу велике ширине. Да би се ови фактори унапредили било је потребно развити радну снагу, али исту и заштитити. Уколико здравије и савременије идеје добију места у народној свести, њено напредовање ће ићи брже, јаче и свестраније. У једној добро уређеној држави неће бити тешко спречавање богаћења недопуштеним шпекулацијама и злоупотребама утицаја власти. Полазна тачка економске политике треба да буде: развиће продуктивне снаге, свестрано искоришћење природних извора и богатства, принципијелно стављање моторне

¹⁹ Л. Марковић, *нав. дело*, стр. 72-73.

снаге свих врста у службу радниковој физичкој снази, рационално уређење односа између две полуге напретка, капитала и рада.²⁰

4.6. Реч уредника Југословенске Демократске Лиге: *Наши задаци и делокруг рада*

Непоколебљива вера заснована на највећим искушењима, сматрао је уредник часописа, одлучна је, одређена и јасна. Остаје још само као задатак да они који су својом слободном вољом одлучили да остваре уједињење троименог народа, том слободном вољом изведу организацију нове државе у духу циљева ради којих су је желели и створили. Идеал је општи, али у средствима и начинима његовог остварења, по сили реалних околности, мора бити разликовања између племенских и покрајинских група и политичких партија, с којима тада из старог живота прелазе у нови. Политика тадашњих груписања Срба, Хрвата и Словенаца, неће остати, али се ни нова неће моћи остварити у кратком року до Уставотворне Скупштине, и ако она има да утврди одлучни правац многим питањима. Међу унутрашњим пословима, као један од најхитнијих иситцало се прибирање растурених народних снага, окупљање око основних заједничких идеја, омогућење стварне, објективне и трпељиве измене мисли, која треба да замени неповерљиву и „секташку“ расправу, у којој се често „више надвикује но убеђује“. По питању уређења државе Југословенска Демократска Лига својим програмом поставила је стога „златну средину“.²¹ Мисао водиља програма Југословенске Демократске Лиге јесте демократска мисаонарног самоопредељења. Говорећи на скупу представника потлачених народа 29. октобра 1918. у Женеви, представник југословенских организација у Швајцарској др Иван Гмајнер рекао је: *Треба истрајати до краја, као што смо почели, уједињени и раме уз раме солидарни у борби исто колико солидарни у поштовању међусобних права и опште човечанске правде. Само то поштовање може довршити и обезбедити наше дело. Све што тражимо, ми тражимо на основу правде, и све што ћемо поставити за нас и око нас, ми ћемо поставити у пуном осећању права и трпељивости. Ми који смо толико препатили од угњетача немачких и мађарских, знамо*

20 Југословенска Демократска Лига, *исто*, стр. VI

21 Златна средина представљала је државну организацију која располаже резултатом свих уједињених снага, једновременно је остављала и пун мах слободним локалним иницијативама. *Исто*, стр. VII

*боље но ико њихову вредност, и зато свет од нас и очекује најпотпунију примену тих великих начела мудрости и среће народа.*²²

„Направици смо засновали борбу за уједињење, направици данас заснивамо захтеве природних националних граница, направици исто тако хоћемо да заснујемо демократско уређење државе Срба, Хрвата и Словенаца.“ „Безбедност и мир споља“, а „спокојство у слободи, једнакости и солидарности задовољних грађана унутра“, постављени су не само као сврха непосредног политичког програма, него и као основа ширег, културно-националног и економског програма, који је у том тренутку био само наговештен.²³ Национална делатност била је политичка, а у југословенском случају нарочито. Племенске и покрајинске разлике нису резултат ни расних, ни језичких, као ни верских и културних, већ историјско-политичких чињеница. Оне су резултат различитих политичких „уверењ“. Уколико као идеал постави „политички преображај“, Југословенска Демократска Лига морала је радити на постављању таквих основа унутрашњој организацији, из којих би „једно национално уверење произишло као слободни и природни израз опште солидарности.“ Ово је представљало циљ политичког дела програма Југословенске Демократске Лиге који је био намењен њеноме раду до Конституанте. Од „историјског тренутка када Конституанта саглашношћу свих делова народа постави основе унутрашњег уређења, југословенска национална конституција извршена је, и на место уставотворне, националне политике, унутрашња политика у ужем смислу остаје као предмет политичких партија, а Југословенска Демократска Лига продужује израђивати и развијати – политички обезбеђено дело- на национално културном пољу.“ Ова Лига је и културна и политичка организација, али није партија. Првобитно је требала приближити људе, у смислу размењивања идеја, тактике, упознавању, а самим тим може довести и до проширења. „Првобитна тежња Лиге“ била је „здружити и кординисати делатност свих просвећених Срба, Хрвата и Словенаца“ који су били сагласни у најосновнијим идејама о стварању југословенске националне заједнице: „сувереном и солидарном вољом целокупне нације, и, за највише и најопштије сврхе нације“. Да би до свих остварења дошло, Лига је и започињала своју акцију.²⁴

22 Исто, стр. VIII

23 М. Радојевић, *нав. дело*, стр. 305.

24 Проглас *Југословенска демократска лига*, стр. VIII

4.7. Јован Цвијић: *О програму Југословенске Демократске Лиге*

Као председник и најугледнији члан ЈДЛ, Јован Цвијић је сматрао да основе будућем развоју мора положити Југословенска Уставотворна Скупштина, Конституанта, изабрана на основу општег, непосредног и тајног права гласа. И она и њена решења морају бити израз ничим неограничене народне воље. Што се тиче „склопа наше државе, у њој треба централизовати што представља стожере државе и интересе целине." Услед разлика које постоје међу областима, мора им се допустити да се самостално развијају према својим потребама. До које мере ће се то оставити разним покрајинама и како ће се оне ограничити, треба изаћи као резултат и из дискусије која ће се о томе повести и тиме ће се спремити материјал за дефинитивна решења Уставотворне Скупштине.²⁵ „Чим нам прилике и послови допусте да уђемо у нашу земљу, сазваћемо збор једномишљеника, који ће, имајући ову основу, и времена да је проучи и дискутује, установити стални програм Лиге и сталну управу, у којој би требало нарочито председник да буде човек од акције, од практичног рада, од организације, незаузет научним радом."²⁶

4.8. Др Божидар Марковић: *Унутрашње уређење Југославије*

Један од најпознатијих пропагатора југословенског уједињења, посебно је анализирао питање унутрашњег уређења Југославије, будући да је несумњиво било међу најважнијим. За време рата пажња није била посвећена овом питању, барем не онолико колико оно заслужује. Да се на време, отворено и постепено, као и систематски барем у главним потезима отварао, повољно би утицало да га боље схвате, пре свега југословенски савезници, од којих је и зависило. Нејасност, ћутање и неодређеност могли су само шкодити, јер би савезници могли долазити до погрешних закључака о способности нације за државну заједницу, а код многих из народа могли су да створе, неосновано поверење, зебњу и страх. Организација државе на чисто централистичкој основи била би штетна и тешко изводљива. Централизам је био осуђен као штетан, а

25 Л. Марковић, *нав. дело*, стр. 70-71.

26 Проглас *Југословенска демократска лига*, стр. 4.

искуство пружа много доказа о томе, Централистички уређене државе, чак и оне са старим и великим културама, теже се развијају од држава уређених децентралистички. Централизам није имао моћ да створи замах свим крајевима и свим гранама народног живота, јер спутава и приватну и покрајинску иницијативу, без којих нема правог напретка. У југословенској држави централизам би био још штетнији. Била је састављена из више делова који су одвојено живели, према неучвршћеним везама, млада и са врло скромним способностима; није била ни довољно јака, као ни способна, да се може из једног центра владати, давати директива и импулс за све крајеве. Поред недовољног познавања прилика, из једног центра не би могла да потиче брига за све послове у свим крајевима, не би могле да се задовоље све потребе, као што се нису могла правилно решавати сва питања свестраног живота појединих крајева, ни уз сарадњу једног парламента или када су у појединим министарствима били и референти за поједина питања или и за читаве крајеве. Требало је добро загледати ствар, те ће се увидети како су снага и способности скромне да би централистички уређена држава могла бити солидна и напредна. Централизам је било тешко и остварити, јер су постојале три вере, три имена, који су до спавајања живели у три монархије, шест државноправних оквира и тринаест административних области. Видети слику Централистичке државе било је нереално. Узевши у обзир да су ове покрајине живеле својим, и различитим животом деценијама и вековима, саме су решавале послове који су се њих тицали, да су имали своју економију, услове и потребе, очигледно је било да оне неће пристати на централизам, поред обезбеђене равноправности и једнакости. Једним потезом се то није дало обрисати. Када би од Соче до Вардара био један народ, једног имена и вере, те живео у приликама у којима је до тада живео, требало је државно уређење децентралисати у предложеним ставкама.²⁷ „Само овако државно уређење створиће нама, народној интелигенцији, најбоље услове да радимо на потпуном стапању Срба, Хрвата и Словенаца у једну културно националну целину, и да заједничким снагама развијемо југословенску културу. Ово је пут да до овога нашега идеала дођемо сигурно и најпре. Судба и срећа наша је у нашим рукама.”²⁸

27 Л. Марковић, *нав. дело*, стр. 68-70.

28 Писац чланка у овом духу држао је 14. марта 1918. у Женеви једно предавање које је Библиотека Просвете издала као трећу књигу својих издања у емиграцији: Др Божидар Марковић: „Наше Народно Уједињење”, Женева 1918 – Ур. (Проглас *Југословенска демократска лига*, стр. 8.)

5. Југословенска Демократска Лига кроз преписку њеног главног Одбора

Према писмима Милана Грола, у обликовању програма Лиге²⁹ поред њега учествовали су Божа Марковић, Никола Стојановић, Милош Савчић, Јулие Газари, Рудолф Ђунио, као и још неки Југословени који су се нашли у Женеви.³⁰ Сачувана преписка потврдила је допринос Милана Грола при обликовању програма Југословенске демократске лиге, али су његови ставови у више тачака били радикалнији од онога што је било усвојено.³¹ Милан Грол, промовишући идеје и програм Југословенске демократске лиге, није говорио о свом личном учешћу, као ни о разликама где би се могао издвајати од њених других чланова.³² Улога Милана Грола била је значајна, како у идејном, тако и у организационом и техничком погледу. Њему је било поверено да о свему обавести Јована Цвијића. Из садржине писама се види зашто се залагао за неке идеје, као и његова склоност да убеђује саговорнике у исправност својих ставова. Било је тешко проценити колико је он својом искључивошћу у залагању за поједине идеје, налик оној о уједињењу са Бугарском, као и непомирљивим опозиционарством Николи Пашићу и радикалима, утицао на партијске пријатеље и Божу Марковића. Божа Марковић се слагао са његовим мишљењем, интересујући се пре свега за питање државног уређења.³³

Основни текст и његова допуна нису познати, , али сигурно је да су у Женеви били радикалнији у многим истакнутим погледима. Управо је од њих потекао назив

29 Програм Ј.Д.Л. видети на стр. 9.

30 Писма од 23. новембра и 24. децембра 1918. (Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13.484/279-II).

31 М. Радојевић, *Милан Грол*, Београд 2014., стр. 85.

32 М. Грол, *Две године заблуда и лутања*, Београд 1921., стр. 6-10.

Југословенска демократска лига. Она није могла добити „одвећ произвољан карактер и оквир.“ Предложено име обележавало ју је логично, дајући „концепцију национализма и идеје о југословенској држави“ коју је заступала. Најбитније измене биле су у погледу изјашњавања о социјално-економским питањима и могућности балканске конфедерације. Није познато да ли је Божа Марковић имао замерки на инсистирање Милана Грола да се Лига одреди према овим питањима. Он је и сам идеју балканске федерације заступао годинама уназад, сматравши је најбољим решењем за Балкан, али му ни социјалне идеје нису биле стране. У првој тачци *о начелима* политичке слободе рекао је да су „нарочито подвукли културно-социјални и економски део“. Јер, „то видљивије обележава нашу тежњу да се чувамо празног вербализма од кога је до данас живела наша псеудо – демократија, а затим то *данас* нарочито афирмира (у социјално – економском питању) нашу вољу да као напредна грађанска интелигенција не испустимо из руку задатке који се исплећу временом и које данас социјалистичке групе монополишу као свој искучиви партијски програм.“³⁴ Милан Грол је свој поглед објаснио месец дана касније, образлажући због чега му је било стало да све ово уђе у нацрт програма Лиге и упозоравајући на последице нераздевања социјално-економских потреба и захтева. „Ја сам нарочито истакао социјалну страну“, писао је Јовану Цвијићу. „Држим да је мудрост истинске грађанске демократије на време узети у своје руке извесне неминовне задаће и не оставити их ћуди неодољиве силе, руље, и партијској политици социјалиста. Од екстремизма социјалистичког очувати се може само разумно усвајајући разложно и сразмерно нашим приликама дозрели програм социјализма. Један велики део хаоса у Бугарској данас је производ без дна између две крајности: социјалиста екстремиста и заостале буржоазије. Савчић, Газари и Никола, су ублажили мој навод, али признају потребу бриге о свему том. *Ми интелектуалци морамо ту ићи даље.* То је питање и морала и истинског цементовања *нације* у правом смислу те речи. Ја сам Савчићу не једном доказивао да је боље да он својом иницијативом тражи разумно повећање *таксе на*

33 Божа Марковић „О државном уређењу“, погледати стр. 18-19., Милан Грол послао је списак чланова из Женева, писајући: „Мислимо да Ви узмете колико хоћете имена као осниваче избегавајући проносирана политичка имена, нарочито који су министовали. Тако потписана правила и умножена треба послати извесном броју лица, за које мислите да ће бити чланови и у исто време их позвати у један дан на прву скупштину. Сви чланови из Женева овлашћују Вас или кога Ви одредите да их на Скупштини заступате. С тога Ви у Паризу не треба да тражите велики број“(Писмо од 10/23. новембра 1918, исто, 13.484./521-1).

34 Писмо од 23. новембра 1918 (исто, 13.484/279-II).

наследство и пореске прогресије, но да те реформе дођу бујицом одоздо у много непријатнијем облику и размери. Народно просвећивање, нар. здравље и социјална брига то су подлоге у снази и утицају Југословенске Демократске Лиге у маси, која неће учествовати у идејној лабораторији Лиге, али која треба да буде у њеној сфери утицаја.“³⁵

Обавестивши Јована Цвијића, Милан Грол је написао да су се са уношењем идеје балканске конфедерације у програм Лиге сложили сви учесници дискусије, а да се он залагао „за смелије манифестације“.³⁶ У тачки о унутрашњем уређењу дати су наговештаји децентрализације, што је било неизоставно потребно при задобијању поверења Хрвата.³⁷ Овога се посебно држао Божа Марковић, иако из његових речи Јовану Цвијићу није јасно колико се далеко отишло у залагању за децентрализацију. „Унет је нов члан о централизму“, написао је, „и из његове редакције види се у колико држава мора бити централисана. Мислим да је и ово редиговано, а мора ући у правила.“³⁸

Последња тачка нацрта тицала се заштите мањина, под чим се подразумевало „искључење насилног надгласавања“. Са свиме требало је да се сложи, или не, Јован Цвијић.³⁹ Предлажући овакав програм Лиге, њени заговорници из Женева сматрали су да је ради упознавања јавности са њеним циљевима и идејама неопходно покретање часописа или библиотеке у којој би њени били изнети, развијани и објашњавани. Божа Марковић и Милан Грол су поред часописа желели обонву излагања „Словенског југа“. Прво су замислили да би лист излазио једном недељно, затим двапут, а уколико би околности биле повољне онда и свакодневно. Ову дужност узео би Божа Марковић, који је о томе писао Анти Трумбићу. Милан Грол је свакако обавестио Јована Цвијића, уз очекивања да ће добити сагласност и финансијску помоћ. У писму се види како би биле подељене обавезе Лигиних гласила. „Акција овог *Политичког листа* наших идеја“, рекао је за „Словенски југ“, „била би паралелна и развијала свакодневно оно што Југословенска Демократска Лига у начелном облику, документованије, научније и уздржљивије пропагира у своме

35 Писмо од 24. децембра 1918 (исто).

36 Писмо од 23. новембра 1918 (исто).

37 Исто.

38 Исто, 13.484/521-1.

39 Писмо Милана Грола од 23. новембра 1918 (исто, 13.484/279-II).

часопису. Обзиром да би се о томе бринуо Божа Марковић, „то би представљало један континуитет идеја и акције, који би данас имао ауторитативан утицај“. ⁴⁰ Овако замишљена, гласила би испуњавала двоструку функцију, са двоструким утицајем; на интелигенцију и политичке врхове, као и на шире слојеве становништва. ⁴¹

Ова замисао није донела очекиване резултате. Часопис „Југословенска демократска лига“ објављен је само у једном броју, а лист „Словенски југ“ није ни покренут.

У нацрту програма састављеног у Женеви у „Привременим правилима“, сачувано је веома мало. Остаје непознато ко је скратио текст, уклањајући све радикалније предлоге и задржавајући само она најопштија изјашњавања уз стављање акцента на политички део програма. Последњу арбитражу састављао је Јован Цвијић, али било је тешко претпоставити да ју је сачинио сам. Сигурно је пак да су учињене измене биле диктиране различитим политиким чланством, које се имало сложити само са најопштијим начелима. ⁴² Милан Грол је у писму Јовану Цвијићу изнео неколико замерки, уз надање да ће временом бити омогућено конкретније и радикалније изјашњавање. Оно што је у Паризу било усвојено, по његовом мишљењу било је „празније“, „одвећ генерално и апстрактно“ за идеју балканске конфедерације у тренутку када су је савезници актуелизовали истичући дунавску конфедерацију. Наглашавајући да је то програм „до Конституанте“, Милан Грол је помирљиво закључивао: „Али најзад, све је ово споредно. *Ј. Д. Лига* цениће се по даљем раду, у коме треба попуњавати, развијати и ићи увек у лево. То ће се можда у толико лакше извести што ће се. . . из низа нијанса мишљења која полазе од једне основне идеје развити оно што је опште и што издржи дискусије и критике.“ ⁴³ У тексту *Југословенска Демократска Лига и унутрашње уређење Југославије*, написаном у марту 1919. Године, Божа Марковић је појаснио погледе на питање државног уређења. ⁴⁴

5.1. О реферату Боже Марковића. ⁴⁵

40 Писмо од 24. децембра 1918 (исто).

41 М. Радојевић, *Научник и политика*, стр.313.

42 Исто, стр. 313.

43 Писмо од 3. јануара 1919 (исто).

44 Видети стр. 18-19.

„Независно од питања у коликој су мери остали чланови Југословенске демократске лиге прихватили оваква тумачења њеног привременог програма, сигурно је да се Божа Марковић, износећи их, кретао у границама својих вишегодишњих убеђења о принципима на којима је требало градити југословенску државу. Мада дорађен, овај његов програм био је у линији претходних размишљања о истом проблему. Остајући доследан својим већ изношеним погледима – превасходном договору о интересима државне целине пре одређивања обима аутономних компетенција, он их је само допунио у појединостима, укључујући у свој реферат целокупно стечено искуство, утицај напредних европских идеја, разумевање југословенских специфичности и потреба, богату традицију самоуправе у Краљевини Србији. У наредним месецима одржао је и обећање да од прокламованог треба кренути даље, проширујући аутономне надлежности. Приређујући свој реферат за објављивање у првој свесци часописа Југословенске демократске лиге, не само да је нека питања државног уређења, Божа Марковић га је означио као прво и најважније које је југословенска држава морала да реши, јер је од њега зависила целокупна њена будућност, а најпосле стварање јединствене југословенске нације. Начело народног самоопредељења оставио је као непромењено и апсолутно полазиште на коме је све морало почивати. У актуелној дилеми између централизма и децентрализма, први модел је безвредно одбацио, с тим што је овог пута детаљно, образложио разлоге због којих га је сматрао неприхватљивим решењем. Чинећи то, навео је више спољних и унутрашњих аргумената. „Централизам је данас у опште осуђен као штетан“, тврдио је. „Искуство пружа довољно доказа о томе. Централистички уређене државе, чак и оне са старим и великим културама, теже се развијају од државауређених децентралисички. Централизам је немоћан да да полета свима крајевима и свима гранама народног живота; он спутава приватну и покрајинску иницијативу, без којих данас нема правога напретка.“ У југословенској држави он би био још штетнији. „Састављена из више делова, који су одвојено живели, код још потпуно неучвршћених веза, млада и са врло скромним способностима“, она није била довољно способна и јака да би се могло владати из једног центра, познавајући и помажући развој свих крајева. „Поред недовољног познавања прилика, из једног центра не би могла да потиче брига за све послове у свима крајевима, не би се могле да задовоље све појавене потребе, нити би се могла правилно решити сва

45 Цитирано из оригинала проф. др Мире Радојевић.

питања свестраног живота појединих крајева, чак ни уз сарадњу једног парламента или кад би у појединим министарствима били и референти за поједина питања или и за читаве крајеве.“ Наредна дилема коју је требало разјаснити односила се на опредељење између различитих облика аутономије. За разлику од реферата поднетог на скупштини Југословенске демократске лиге, Божа Марковић је у овом чланку одлучно одбацио управне или административне аутономије.

Сматрао је да су несумњиво боље од „чистог централизма“, али да је и то неки облик централизма, полумера којом се „спутава народна иницијатива и спречава народу могућност да што више и што јаче развије све своје енергије“. По његовом мишљењу, аутономије са законодавном влашћу представале су неопходност, „кад се зна, да су поједини крајеви и до сада таквим животом живели и да постоји укореењена навика да они сами и законодавно решавају све своје локалне послове“.

Посебан проблем представљало је питање како да се дође до таквих аутономних области. Анализирајући га, Божа Марковић је одбацио како покрајинско тако племенско начело, износећи при томе доста неубедљиве разлоге. Један од њих био је и тај да „нико озбиљнији“ не тражи племенске аутономије. У погледу покрајинских аутономија навео је да покрајине чине туђинску, вештачку творевину, која није могла бити задржана. Осим тога, број покрајина био би велики; оне саме несразмерне по величини, а неке и неспособне да због економског сиромаштва управљају својим посебним животом. Излаз из проблема поново је нашао у начелу народног самоопредељења, односно народној вољи, убеђен да ће се народ у одлуци „руководити само својим оправданим интересима и склоностима који ће у највише случајева бити економске, саобраћајне и културне природе.“

То је била једна од заблуда у коју је Божа Марковић веровао, уздајући се у разум, свест о општим и појединачним интересима, солидарност југословенских покрајина, једнодушност жеље за стварање јединствене државе као заједничког добра. „Нема ваљда примера“, навео је у свом чланку, „да је један народ у свима својим деловима и у крајевима показао више одушевљења, воље и свести за уједињењем, него што је то случај с нашим народом. Наравно да се не могу узети у обзир изузетци које представљају појединци, или чак и групице, јер сви ти елементи према народним масама не

представљају никакву опасност.“ По његовом уверењу, народ је својој вољи за уједињењем потчињавао „све друго“, због чега је сваки сепаратизам био искључен.

Објављујући ове погледе, Божа Марковић је много рационалније и уз коришћење својих правничких знања и искустава разграничио централне од аутономних надлежности. У прве је сврстао: спољну политику и склапање међудржавних уговора, одбрану, саобраћајна средства од општих интереса (железницу, путеве, реке, поште, телеграфске и телефонске везе), трговину и поморство, новац и банкарство, кодификацију грађанског, кривичног, трговинског и меничног права, основне законе о водама, рудама и шумама, просветну политику, верску политику, финансије за покриће заједничких потреба, царине и монополе, врховни административни и рачунски суд, „координирање под државном контролом свих послова који неће спадати под централно законодавство и управу.“ Сви остали послови могли су бити препуштени административним областима да их саме уређују у законодавним областима да их саме уређују у законодавном и административном погледу: унутрашња управа (општина, срез, округ, полиција), локална саобраћајна средства, судство, администрирање судова, казнени заводи, пољопривреда, шумарство, школство, црквени послови, народно здравље, финансије за покриће аутономних послова.

Учињена подела предложена је, како је рекао, „примера ради“ и могла је бити дискутована. Постојање једног парламента и једне владе за заједничке послове, а сабора или скупштина са својим владама за аутономне послове, није доводио у питање. По његовом дубоком убеђењу, које се очито учвршћивало у све радикалнијим и демократичнијим ставовима, овакво решење могло је да нивелише наслеђа и разлике прошлости, осигуравајући државну целину и несметан развој свих саставних делова, а надасве циљ коме се тежило – стварање јединствене југословенске нације.⁴⁶

Никола Стојановић, Милош Савчић, Божа Марковић и Јулие Газари залагали су се да Лига што је пре могуће своју акцију пренесе у земљу, управо због тога што су се тада многи политичари и научници враћали у земљу због престанка обавеза у иностранству. Писмо које је поводом тога Никола Стојановић упутио Јовану Цвијићу у своје и у име истомишљеника, дотадашња активност Лиге, која је проблем посматрала „извана“, у противном би имала „неозбиљан изглед“. Њихова идеја била је да се на разговоре о уставу

46 М. Радојевић, *нав. дело*, стр. 316-319.

састану у Загребу, због његових богатих библиотека и лакоће при налажењу станова, да буду позвани представници Министарства за Конституанту, партијски шефови и шефови посланичких клубова, представници научних и културних институција (универзитета, матица, академија наука), истакнути и компетентни појединци као што су Слободан Јовановић и Коста Кумануди. „Ми који непрестано причамо о своме демократизму“, писао је Никола Стојановић, „дајемо могућност да извесне идеје изникну из демоса и стварамо могућност зближењу политичких група које се често пута само ради детања разилазе“.⁴⁷

Није познато да ли је нешто предузимано поводом реализације овог предлога. Уколико јесте, ово је била још једна неостварена замисао коју су износили чланови Лиге. Божа Марковић је често био незадовољан током рата, јер се увек само остајало на разговорима и одлукама, више се причало него што се радило. Конкретно, узроци су се крили иза тога што је Лига била немоћна да сазове неки ужи састанак. Тада је већ било јасно да она није постизала свој циљ, због неуспеха да у земљи изврши већи политички утицај, без обзира на ауторитет имена која су се налазила у потпису њеног привременог програма. Није могуће пронаћи разлоге због којих се ово дешавало. Време, услови и узроци у којима је настала, прилике су се доста промениле. Једно од основних полазишта имала је у отпору који су чинили српска опозиција, независна интелектуална елита и Југословенски одбор пружили су југословенској политици Николе Пашића, то јест његовим погледима на путеве и модел уједињења Срба, Хрвата и Словенаца. Она је настајала у јесен 1918. године, пре проглашења прве југословенске државе, као и у време припрема за Мировну конференцију. Већина њених чланова била је ангажована на Конференцији, другим пословима у Женеви и Паризу, делатност јој се одвијала добрим делом у иностранству, без поузданог увида у актуелна дешавања у земљи. У тренутку настанка ослањала се на политичку моћ Самосталне радикалне странке, чији су врхови подржали формирање овакве организације, не само због блискости заједничке идеје, него и због јачања опозиционог фронта против радикалске владе. Божа Марковић пише да је Љубомир Давидовић поздравио појаву Лиге и „солидарисао се са њеним програмом“. Као

47 Писмо из Женеви од 10. јуна 1919 (Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13.484/521-19).

шеф странке закључио је да јој не треба бити члан, али је „у знак солидарности, послао за члана свог најинтимнијег сарадника Милорада Драшковића.⁴⁸

6. Преокрет очекивања у Лиги

При повратку у земљу, самосталци су се окренули пословима у партији и другачијим политичким комбинацијама, тако да Лига више није могла да рачуна на помоћ са те стране. Није испуњено ни очекивање да ће јој прићи друге странке, најпре оне које су се залагале за унитаризам и југословенску идеологију. Када јој већ нису пришли самостални радикали, још мањи интерес имале су слабије југословенски и аутономистички опредељене политичке групе. Лига пратијску подршку добија углавном на простору Хрватске, из које су јој приступиле Старчевићева странка права и Народна демократска страна Ивана Лорковића. У југословенској држави показало се да до тада приватна иницијатива, политичара или интелектуалаца није могла остварити политички утицај без снажне политичке подршке која би била оличена у добро организовану политичку странку. Разнолики састав Лиге, који није имао јасно дефинисан програм, био је још један од разлога њеног неуспеха. Добро замишљен широк пут, као да није имао кристално јасне жеље. Она је имала декларацију национално-културне организације, а у свој први план стављала је политички програм, није желела да се конструише као класична грађанска странка, али је размишљала о политичким кандидатима на изборима за Уставотворну скупштину, имала је жељу да ради на стварању југословенске нације, што је захтевало дужи процес, а већ напослетку оснивања она је прогласила своју привременост. Неколико научника управо из њених редова желела је да се што пре врати својим универзитетским обавезама, као и истраживачким пословима.⁴⁹ Председник Лиге,

48 М. Радојевић, *нав. дело*, стр. 319-320; Б. Марковић, *Први кораци ка народном споразуму*, стр. 60.

49 М. Радојевић, *нав. дело*, стр. 320.

Јован Цвијић, кога су желели да виде и као будућег председника југословенске владе, написао је у својим белешкама како је његов „јавни рад изван универзитета и науке завршен са даном народног уједињења и утврђивања граница“.⁵⁰ Неколицина политичара и научника са чијим се политичким и личним ауторитетом рачунало, попут Јована Жујовића и Љубе Стојановића, нису показали интересовање да се прикључе Лиги, јер су желели да се ангажују на конкретнијим програмима. Људи као Павле и Богдан Поповић, који су се већ првих месеци разочарали у југословенску државу, наслућивали су да она неће испунити наде које су у њу управо биле полагане.⁵¹ Југословенска демократска лига је због својих слабости давала основа за бројне критике које су је сустизале са различитих страна. Никола Стојановић обратио се Јовану Цвијићу с критикама које јој је упутио Светозар Прибићевић,⁵² а Перо Слијепчевић износио оптужбе по којима је Лига представљала „уточиште за реакционаре“ и присталице Аустрије.⁵³

Југословенска демократска лига је на простору Босне и Херцеговине наишла на осуду делатности. Лазар Марковић налази се на првом месту критичара Југословенске демократске лиге. Критикујући њене празнине у програму, чини се да је само продужио константно изражавање неслагања са самосталном политиком, као и политичко сукобљавање које је започето разилажењем између новинарског бироа и његовог листа „La Serbie“. Жестоко је критиковао сарадњу опозиције и Југословенског одбора, Милорада Драшковића и Божу Марковића. Врло је било лако схватити на кога је алудирао овим својим речима: „Све су то људи пуни политичких амбиција, од оних који су многи целе 1918. године бацили на страну сваки национални посао и ногама и рукама радили, не бирајући средства, на обарању владе, ма да су од земље и од те владе били добили пун части и пуно уносни посао да врше националну пропаганду“.⁵⁴ Лазар Марковић оптужује Божу Марковића, Јована Жујовића, Јована Цвијића и Александра Белића да су били једни

50 Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 14.460-III-A-в-б.

51 М. Радојевић, *нав. дело*, стр. 320-321.

52 Писмо од 7. фебруара 1919 (Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13.484/521-17).

53 Писмо од 24. фебруара 1919 (исто, 13.484/521-6).

54 М. Радојевић, *нав. дело*, стр. 321.

од оних који су се „самовласно, без ичијег овлашћења и без икаквог оправдања прогласили представницима свих главнијих раденика на националном питању“.⁵⁵

7. Прилози из прогласа „Југословенска демократска лига“

7.1. Развој једне идеје.

„Политики начин мења се. Речи које су некад обележавале мисли читавих векова очувале су своје значење само у историји; нове су створене за идеје које данас потресају друштво а биле су непознате нашим претцима; треће пак, одржавају се само променом свога значења из века у век. Ове последње судбине је реч *национализам*. У доба цара Душана, чијом се славом не престају надахњивати најстраснији родољуби, народносни појам био је непознат. Он се почиње стварати у ропству под Турцима, ери патњи и прибирања, у којој се манифестовала прва свеснија заједница мисли, осећаја и интереса широке масе народне. У нас као и код свих осталих народа, од времена од како се *идеја* о заједници земље и људи једног порекла, једног језика и једног предања испољила на неки начин, до данашње ере *права* народности, промена је велика, и она још није завршена. Поколење Српске Омладине шесетих година схватало је народоносну мисао стварније и одређеније од славена-сербских поета из времена Јована Рајића, који је нису били кадри изразити ничим пунијим од химни славној прошлости.

Друштву Светозара Милетића национална политика кнеза Михаила није већ изгледала савремена ни идеална. Тада већ се није схватало да ослобођење племена споља може ићи напоредо с подјармљењем народа унутра. Савременици и следбеници Светозара Марковића развили су даље ту органску везу националне независности и грађанских слобода. Тад већ поставља се недељивост Права Народа и Права Човека како су она обнародована великим актом Француске Револуције, од које почиње век национализма.

⁵⁵ Исто, стр. 321-322.

Није слободан грађанин онај коме није потпуно слободно бити Србин онај који не ужива сву слободу грађанина. Коло Светозара Марковића поставља народносну мисао на њену природну демократску основу, али је његова национална идеологија исто као и политичко социјална (којом је ово коло бораца искључивије било заузето) још врло општа, апстрактна и књишка. Чак и у овој најрадикалнијој средини, народносна мисао још је врло далеко и садржином и ширином од наука Масарикових ученика, Лорковића, Прибићевића, Будисављевића, Радића и Бањанина, у загребачкој *Народној Мисли* (1898), или од одредбе коју јој је дао идеолог најмлађег националног покољења Јован Скерлић. Национални реализам кола Народне Мисли и Јована Скерлића прекида одсечно с последњим утицајима националног романтизма, који се дотле више или мање још непрестано провлачило до самог најрадикалнијег националног кола Светислава Симића. Изнад свих обележја историјско-филолошких и расних, ново покољење истиче свест о солидарности чланова нације. Само на тај начин могли су се државоправни национализам Хрвата, историјски национализам Срба и филолошки и провинцијски национализам Словенаца слити у савремени демократски национализам уједињених југословенских племена, недељивих интересима будућности.

И само тако схваћен југословенски национализам могао је стећи признање од најнапредније демократије и самих наших питања, немачки социјалист Херман Вендел, одаје то признање у једном од својих чланака о Србији овим речима: *Оно што се могло рећи најлепшег, најтоплијег и најјаснијег о савременом родољубљу, није изишло из пера једног Немца, већ једног Србина. Историчар и књижевник Јован Скерлић рекао је: <<Патриотизам наш није више онај преживели и метафизички, фразаст и романтични национализам негдашњих генерација, већ једно савремено и позитивно, трезвено, демократско и социјално осећање солидарности с нашим народом, с великим масама народним, које представљају основну и суштину племена. Ми не волимо историјске утвари, већ људе живе, а сељак и радник нашег времена дражи нам је од најхристољубљивијих владалаца и сјајног средњевековног племства.>>*

Поред свих поменутих промена, читав први век нашег национализма чини једну епоху. Како се идеја развијала брже од средине, више у висину но у ширину, она је све до последњих времена, била ограничена на узан круг проповедника, и могло би се скоро рећи да је била више предмет књиге но живота и политике. Уз то, у целој тој првој епохи наш

национализам је конзервативан и узан. Као свуда око нас и у нас још је под утицајем германске идеологије. Народносни појам још непрестано подређен је појму државно-историјском а у главном има обележје племенско-српско, као што код Хрвата има обележје племенско-хрватско. Спора еволуција наше пародносне идеје ка њеном данашњем обиму и смислу убрзана је најзад под утицајем чињеница задњих деценија.

Њу убрзава развиће свести широких слојева у народу, и силно вреће у коме је наш народ сва три имена проживео велике унутрашње и спољне политичке потресе последњих двадесет година извршено је оно одлучно превирање струја и идеја чији је производ данашња југословенска мисао Срба, Хрвата и Словенаца. Пре него што бисмо покушали одредити порекло и смисао, а затим у наредним главама и практична следства југословенске идеје, изложићемо неколико најопштијих погледа савремене науке о национализму уопште.⁵⁶

7.2. Порука др Анте Трумбића.

На скупштини Напредне демократске странке у Загребу др Иван Лорковић прочитао је следећу поруку Анте Трумбића пријатељима „у домовини“:

„Данас могу констатовати са задовољством, да Југословенски Одбор нема што да мијења на програму, што га је формирао у почетку рата. Тај је програм данас програм читавог нашег троименог народа. Он је онда служио за пропаганду у туђем свијету: данас је тај програм ступио у стадиј конкретног реализовања стварањем заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца. Од првог почетка Југословенски Одбор је радио вјером, да ће се његов идеал услијед овога рата реализовати, као што данас једнако вјерује, да ће нашем народу успјети, да савлада све тешкоће и код куће, а највећа је тешкоћа дезоријентација политичка. Моје је мишљење, да не треба данас лансирати преурањене програме о питањима, која нису актуелна, него треба дати народну солидну директиву, око које ће се све снаге оријентирати на једном циљу. Без главне директиве свака програматична дискусија ствара забуну. Директива за мене и моје другове јесте ова: један народ – једна држава, основана на демократским принципима слободе и једнакости. То је

⁵⁶ Проглас *Југословенска демократска лига, Стварање национализма*, стр. 9-10.

за нас аксиом, све остало је за дискусију. С тога стајалишта треба сузбијати свијесно и енергично све тенденције које иду за партикуларизмом племенским, као и оне које теже за намечањем једнога племена другоме, једне класе другој, итд. У нашем народу нема једне земље, или једне класе, која би могла својим супериорним развитком бити учитељем и узором другима. Наше јединство мора да буде синтеза народне цјелине, у којој има да се фузионишу све досадашње народне тековине и особине. С тога Југославија није ни српско, ни хрватско, ни словеначко, него демократско стапање партикуларних племенских дијелова у једну народну цјелину. Сви притоци нека се сливају у главно корито. Без тога нећемо успјети да створимо ни нацију ни државу. У њој нам је слобода и дужност.

Народ смо од три имена, од три вјере, од три заставе, али поред тога нисмо троје, јер ни име, ни вјера, ни застава нису народ. Народ је душа, а она је једна, како су засведочили наши хероји на Церу, на Руднику, у Добруци, на Кајмакчалану, на Соколу, на Добром пољу, на Ветернику, на Козјаку и на стотину мањих бојишта гдје су издржали муке и савладали отпоре за четири добре године, што су их могли издржати и савладати само легендарни дивови, а не људи. Сви су били недостиживо велики у храбрости и пожртвованости. Сва наша снага и сав понос наш, све је у нашем дивном народу. Њему нема премца на свијету. Све, што имамо и што смо стекли, његова је заслуга крвљу стечена. Он је онај, који нас је ослободио и све нас ујединио. У тај народ нека се противници угледају, па ћемо тамо тада бити на висини. Ви разумијете како сам дубоко прожет овим мислима и осјећајима, јер смо прилично опширно разговарали, када сте били овамо. Осјећам душевну потребу да вам их поновно нагласим у писму које иде у далеку домовину, за којом чезнем у туђини.⁵⁷

7.3. Говор Др Вој. Вељковића.

Приликом банкета који су грађани Београда приредили у част чланова Народног Вијећа, првак Напредне странке у Србији др Војислав Вељковић држао је говор, чији последњи ставови према загребачком „Хрвату“ гласе:

57 Исто, *Мишљења и догађаји*. стр. 26.

„Господо, овај до сада у историји највећи рат донео је као резултат: победу демократије над разним аутократијама, победу идеје самоодређења народа, идеје слободе, права и равноправности. Старе државе, које нису почивале на тим и таким темељима морају се сада преуређивати и своје установе удешавати према новом духу времена. У толико се пре морамо новом духу и новим идејама, саобразити ми, који нашу заједничку државу имамо тек да оснујемо. Наша нова отаџбина мора бити демократска и слободна држава. У њој не сме бити никакве хегемоније ни за једно племе, не сме бити никаквога привилегијскога иситицања или фаворизирања једне вере или једне класе или једне групе грађана. Сви ми морамо бити једнаки и једни, како у погледу на племе, тако и на веру и на политичка грађанска права. Тих демократских начела морамо се држати чврсто и недоступно. Јер ако бисмо, не дај Боже пошли путем привилегисања било једнога племена, било једне вере или групе или класе људи, онда бисмо, мало по мало, али фатално морали склизнути у онај систем управе, који је владао у Аустрији и који је ту државу довео дотле да је пред свој крај, више од половине својих народа била огласила за велеиздајнике и хиљадама људи слала у томруке и на вешала зато што су за себе и своје народе тражили слободу и равноправност. Таква држава била би поруга за идеје демократије и слободе и ја вам кажем отоврено и искрено: ја бих се стидео да postanем чланом такве једне заједнице.

Наше узоре и угледе ми морамо тражити у установама културних и слободних народа: у слободној Француској, Енглеској, Америци, и Швајцарској. Швајцарска је помоћу својих слободних установа успела да три народа разних раса, разних језика и разних вера удружи, веже и споји тако, да данас ни један швајцарски – ни Француз, ни Немац, ни Италијан – и не помишља да се од Швајцарске одваја и прикључује држави свога племена коме припада. Сви они подједнако воле своју отаџбину Швајцарску, за њу живе и мру. Америка је исто тако, и опет помоћу демократије и слободних установа, најразноврсније народе удружила и ујединила, и ми смо за време овога рата видели американске Немце, који дају изјаву и исказују жељу да у овом рату победи њихова отаџбина Америка њихову стару отаџбину Немачку, јер Америка представља слободу и једнакост, а Немачка аутократију и привилегије.

У тим слободним земљама, морамо ми тражити наше узоре и угледе, ако хоћемо да се истински и солидно ујединимо. Демократија и слободне установе зближују, удружују и

уједињују народе и људе, док их аутократије и привилегије удаљују, отуђују и завађују. Помоћу демократије и слободних установа, ми ћемо наш југословенски проблем још лакше решити, него ли Швајцарци и Американци свој. Јер ми нисмо народи разних раса, него смо сви једне крви и сви говоримо истим језиком; а ако смо и подељени у три вере, вера, код нас у Србији бар, није никад била чињеница која раздваја, јер смо ми искрено практиковали начело верске толеранције исказано у познатој изреци: 'брат је мио, које вјере био'

Уверен да ће наша држава Срба, Хрвата и Словенаца бити слободна и демократска заједница, ја надрављам у част и славу наше нове отаџбине. Нека би нам била срећна, славна и напредна и нека би у најскоријој будућности заузела достојно место међу културним народима Европе и Америке.⁵⁸

7.4. Неколико мисли Милана Прибићевића.

Пуковник Милан Прибићевић изјавио је сараднику „Ријечи Срба, Хрвата и Словенаца“ (1. јануара 1919) у Загребу шта мисли о народном јединству мисли, рекавши између осталог:

„Што се тиче даљег нашег рада, моје је мишљење, да се мора приступити озбиљним социјалним и друштвеним реформама у нашем народу, јер главни циљ наше народне борбе није једино да будемо национално ослобођени и уједињени, него и да створимо напредак у погледу социјалном и друштвеном за све наше слојеве, а нарочито за сељачке, радничке и ниже чиновничке. Морамо поред доношења добрих закона развити и велику приватну иницијативу, да би материјално и друштвено подигли своју државу и друштво и тиме сваком појединцу у држави очигледно доказали, да у тој новој држави има бољи живот него у ранијим приликама.

Кадгод кажем Југославија, пред мојим очима је блистава зграда југословенске материјалне и душевне културе и цивилизације, која ће представљати не само једну срећу за сваког појединог од нас, него и добит за цело модерно и напредно човечанство, које има да се створи из овог великог и страшног рата. Ово све треба да имамо на уму сваки дан и

58 Исто, *Српски националисти о уједињењу*. стр. 27.

сваки час, па ћемо се одмах врло лако умети у корист народа определити у свима својим данашњим поступцима.

Србију познајем и волим много, мислим, да нико нема разлога да страхује од ње. У Србији, ако је појединац могао имати мисли освајачке према другим деловима нашега народа, огромна већина Србијиног сељаштва и интелигенције тих мисли није имала. Само зато је могућно да је Србија у часу народног уједињења поступила тако широкогрудно према нама, како је то учинила. Она је актом уједињења жртвовала своју потпуно самосталну, угледну и славну државу, да би створила Југославију. То је највећи чин у њеној историји. Знајмо уз то, да је Србија од свих нас највише страдала. Она је данас са мало интелигенције, с половином свог сељаштва, са сатрвеним домовима и породицама. Кадгод гледамо на њу, треба да видимо њене муке и ране. Највећи јунак и најзаслужнији за све што је створено јесте Србијин војник-сељак. Наше овдашње сељаштво треба нарочито да се угледа на њега.⁵⁹

7.5. Југословенски Одбор.

На учестале вести о престанку рада Југословенског одбора, ово је тело дало оштру изјаву: „Последњих дана у нашој јавности била су се појавила саопштења, не зна се одакле и зашто, о распуштању Југословенског Одбора. Уз исправку ове нетачности биће од интереса за сад само дати неколико података о постанку и раду овог тела за ове четири године.

Југословенски Одбор основан је још у новембру 1914. године у Италији иницијативом неколико народних представника у емиграцији. Првих неколико месеца рад је био уздржљив и сведен на личне акције. Надало се изласку још неколиких народних представника у Монархији, који би био онемогућен отвореном акцијом већ једног конституисаног емигрантског тела. Уз то је било и локалних тешкоћа у Италији, која се у то време још није била определила. Конституција Југословенског Одбора извршена је најзад у мају 1915. у Паризу.

59 Исто.

За све ове четири године Југословенски Одбор, уз своју пропагандистичку радњу, по сили прилика, био је и представничко тело Хабсбуршке Монархије. У тој улози Југословенски Одбор јавља се и у акту Крфске Декларације, као и у низу других аката и унутрашње националне међународне природе. Да у овој деликатној и одговорној улози остане што вернији тумач народних жеља. Југословенски Одбор чинио је све да буде колико год је то било могуће поузданије обавештен о струјама и мишљењима у домовини, и обавештавао је и сам стално о своме рату.

Од образовања Народног Већа у Загребу, представничка улога Југословенског Одобра престала је, и у томе је сам Југословенски Одбор одмах дао своју изјаву. Што се тиче његове пропагандистичке акције, она остаје, и као дело слободне иницијативе не подлеже ничијој санкцији ни декрету, до вољи самих чланова Југословенског Одбора. Не треба уз то заборавити да су све организације пропаганде у иностранству, и скоро сва публистичка радња дело Југословенског Одобра, који и својим радом и угледом својих чланова не престаје уживати поверење и наших колонија у иностранству и страног јавног мишљења. Нема никаквих разлога са којих то исто поверење Југословенски Одбор не би уживао у домовини код својих обавештених родољуба који су објективно пратили његов рад.

Југословенски Одбор постоји дакле и даље, све док они који су га својом сопственом слободном иницијативом образовали, не стекну уверење да је корисност његове акције престала, и не реше тако исто својом сопственом слободном иницијативом да се Одбор растури.⁶⁰

7.6. Ј. Д. Лига у јавности.

Желећи да истакну значај ЈДЛ, њени су чланови пратили какав су одјек њен рад и програмски текстови имали у југословенској краљевини. „Југословенска Демократска Лига предмет је живог интересовања и коментарисања у јавности“, речено је отуд у једном тексту. „Према новинарским вестима – јер извештаја и спискова повереника и пододбора још немамо – уз велики број личних уписа, Лига броји у својим савезним

60 Исто, *Југословенски Одбор*, стр. 28.

члановима већ неколико политичких група. У партијској подвојености то је било довољно да се у коментарима о Лиги овде или онде говори више о овој или оној групи личности но о програму Лиге. У једном листу, на пример уз најбоље расположење о програму Лиге, уписом једних група или личности, тумачи се као извесна резерва других у Лигу још неуписаних убеђених Југословена.

Нас ни мало не буну уздржљивост сваког озбиљног родољуба који данас не би хтео ући у једну нову националну организацију од прве речи. Жеља је и Ј. Д. Лиге исто тако да јој једномишљеници прилазе само с пуном свешћу и убеђењем. А развој акције Лиге даће с дана у данвише стварних података за стицање поузданог суда о циљевима и методама њеног рада.

Само тај суд може бити меродаван. Лига је изнад свих личности и група који прилазе њој, под јасно постављеним обавезама и за исто тако јасно одређене сврхе. Уз то – понављамо – Лига није партија но савез људи и група сагласних у општим основним идејама о организацији јединствене државе и о најпоузданијем путу за стварање јединствене нације.⁶¹

8. Закључак

Анализирајући историјске изворе и литературу о идејама и раду Југословенске Демократске Лиге, можемо закључити да је она била основана са племенитим циљем окупљања јужнословенских народа у емиграцији, чији је члан могао бити свако ко се слаже с идејом јединства, од највећег интелектуалца и искусног политичара до „обичног“ грађанина. Ипак, имала је програм који није био јасно дефинисан, а наишла је и на бројне критике, поготово Лазара Марковића, за којег се зна да је писао под псеудонимом

61 Исто, *Ј. Д. Лига у јавности.*, стр. 28.

Spectator-a.⁶² По његовом мишљењу, била је јасно дефинисана као партија, без обзира на то што ду се се њени чланови у свом гласилу ограђивали од тога.⁶³ Разлог за ову констатацију нашао је у њеном програму, због тога што је позивала да се он одмах организује и развије у јавности.⁶⁴ Свакако, било је и много других тумачења.

Чланови главног Одобра била су тројица људи, познатих имена, иза којих су остала велика дела у научном погледу, попут Јована Цвијића, Боже Марковића и Милана Грола. ЈДЛ допринела је и вери да се Југословени након Великог рата могу ујединити. С друге стране, разлога за неуспех било је више и, као што је већ написано, различитог су карактера.

62 Појавило се у Женеви, 1919. године и наводно је посвећено самом циљу и програму Ј. Д. Лиге, продавао се по цени од 1 динар.

63 Видети стр. 39.

64 Л. Марковић, *нав. дело*, стр. 75.

9. Извори и литература

Необјављени извори

Архив САНУ

Заоставштине и личне хартије: Љубомира Стојановића и Јована Цвијића

Изворни текстови савременика

- Б. Марковић, „Први кораци ка народном споразуму“, *Југословенска демократска лига*, Женева 1919, стр. 60
- Милан Грол, *Две године заблуде и лутања*, Београд 1921.
- *Југословенска демократска лига, неколико речи о њеном циљу и програму.*, од *Spectator-a*, Женева 1919.
- Lazar Markovic, *Jugoslovenska drzava I hrvatsko pitanje (1914-1929)*, Zagreb 1935.

Штампа и периодика

- *Југословенска Демократска Лига*, Женева 1919.

Литература

- Konstantin Bastaić, „Jugoslavenska demokratska liga i njeni prethodnici“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 3–4, Zagreb 1962, str. 166–180.
- М. Радојевић, *Научник и политика, Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874-1946)*, Београд 2007.
- М. Радојевић, *Милан Грол*, Београд 2014.
- М. Радојевић, „Јован Цвијић и Југословенска демократска лига (1918–1919)“, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 95, Нови Сад 2017, стр. 47–70.
- Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, Београд 1986.